

ADVERBIALIZACIYA QUBILÍSÍ HÁM ONÍN IZERTLENIWI

Jumamuratova Sarbinaz

*Berdaq atındaǵı qaraqalpaq mámleketlik
universiteti magistranti*

Sarbinazjumamuratova027@gmail.com.

DOI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14238793>

***Annotaciya:** Usı maqalamız arqalı til bilimindegi adverbializaciya qubılısı hám onıń tábiyatı jóninde bir qansha maǵlıwmatlarǵa toqtalamız. Sonday-aq adverbializaciya qubılısınıń izertleniwi haqqında sóz etemiz.*

***Gilt sózler:** adverbializaciya, ráwish, atlıq, kelbetlik, sanlıq, leksika-semantikalıq.*

Tildiń rawajlanıw dáwirinde geypara atawısh sózlerdiń seplik formaları, sonday-aq hal feyil hám kelbetlik feyildiń formaları oziniń leksika-grammatikalıq funkciyasınan alıslap, ráwishlik mánige ótedi. Bul til iliminde adverbializaciya qubılısı (latinsha adverbium-ráwish) dep ataladı.

Adverbializaciya qubılısı- qaraqalpaq tilinde atlıq, kelbetlik, ayırım sanlıq hám hal feyillerdiń ráwish sóz shaqabına ótiw qubılısı. Adverbializaciya termini latinsha sózden alınıp, bizińshe kelbetlik degen mánini ańlatadı. Bul qubılıs júdá ónimli bolıp tabıladı. Biraq kópshilik sózlerdi kelbetlik yamasa ráwish ekenligin birden ayırıw qıyın. Máselen, **ahs, jaqın, jılı, ıssı, suwıq, jaqsı, jaman, uzın, qısqa** hám taǵı basqa sózler atawısh sózler menen dizbeklesip kelgende qanday? degen sorawǵa juwap berip kelbetlik bolsa, al feyiller menen dizbeklesip qalay? qayda? sorawlarına juwap berip, is-hárekettiń sının, waqtın hám ornın bildirip ráwish mánisinde keledi [1].

Qaraqalpaq tilinde adverbializaciyanıw ónimli qubılıs bolıp esaplanadı. Basqa sóz formalarınıń ráwishlesiwinde tek belgili bir kontekste ǵana anıqlanadı. Tek kontekst arqalı ǵana seplik formalarındaǵı sózdiń sepleniw sistemasınan shıǵıp qalǵanlıǵı hám onıń konkret mánisinen ayırılıp ráwishke ótkenligi yaǵnıy “qatıp qalǵanlıǵı” belgili boladı. Mısalı:

1. Bul jurnal *ómirde* ótirik jazbaydı.
2. Bul *ómirde* nelerdi kórmeyseń? (Ó.Xojaniyazov).

Bul keltirilgen birinshi mısalda “*ómirde*” sózi shıǵısı jaǵınan orın sepliginde turǵan atlıq biraq ol bul kontekstke predmetlik mánide emes, al “*hesh qashan*” degen waqıtlıq mánige kóshken sonlıqtan onı biz atlıq demey, tek ǵana ráwish dep qaraymız. Ol “*hesh qashan*” ráwishine qaraǵanda bir qansha kúsheytiw, ótkirlikke mánige iye. Al ekinshi mısalda “*ómirde*” sózin alıp qarasaq ol sóziniń tiykarǵı

predmetlik atlıq mánisinde qollanılıp belgili bir orındı ańlatıp tur. Sonlıqtan bul gápte keńislik sepligindegi atlıq boladı.

Ráwishlerdiń usınday jol menen qáiplesiwi hámme izertlewshiler tárepinen kórsetilgende, biraq bul qubılıstı sóz jasawdıń qaysı túrine jatqarıw haqqında olardıń pikirleri birdey emes. Atawish sóz shaqaplarınıń keńislik seplik formalarınıń ráwishke ótiw usılın A.N.Kononov morfologiya-sintaksislik usıl dep qaraydı [2]. Bul usıl bunnan keyingi kóplegen izertlewshilerde de morfologiya-sintaksislik usıl dep qaralǵan.

Qaraqalpaq tilindegi ráwishlerdi izertlegen J.Eshbaev olardıń seplik hám hal feyil formalarınan qáiplesken túrlerin morfologiyalıq usıl dep ataǵan [3]. Bul miynette keńislik seplik formaların hám hal feyil formaların ráwish sóz jasawshı qosımtalar qatarına kirgizedi. Haqıyqatında da, keńislik seplik formaları hám hal feyil formaları sóz jasawshı qosımta bola almaydı. Bul haqqında I.V.Sevortyan keńislik seplik formaların sepleniw porodogmasınan shıǵıp ráwishlik mánige kóshken dep qarap ol qosımtalardı ózi jalǵanǵan sózlerden ajratıwǵa bolmaydı dep durıs kórsetedi [4].

Usı kóz qarastan ráwishler seplik affiksleri menen jasaladı dep aytıwǵa bolmaydı. Qaraqalpaq tili boyınsha universitetiń filologiya fakultetine arnalǵan sabaqlıqta bul usıl leksika-semantikalıq usıl dep qaralǵan bolsa, al sońǵı akademiyalıq grammatikada da leksika-semantikalıq usıl dep qaralǵan. Haqıyqatında da, bul processti leksika-semantikalıq usıl dep qaraw kerek ekenligin T.Ábdimuratovtıń maqalasında da ayılǵan [5].

Juwmaqlap aytqanda til biliminde adverbializaciya qubılısı boyınsha ilimpazlar tárepinen bir qansha izertlewer alıp barıldı. Sol tiykarda ilimpazlarımız da adverbializaciya qubılısı boyınsha joqarıda keltirip ótkenimizdey ózleriniń pikir hám kóz-qarasların keltirip ótken. Qaraqalpaq til biliminde usı künge shekem sózler kóbirek formalıq tárepten qarastırılıp kelindi, al olardıń mánilik táreplerine ayrıqsha dıqqat awdarılmadı. Ayrım sózler formalıq ózgeriske ushıramay-aq, mánilik jaqtan ekinshi sóz shaqabınıń ornında qollanıluwı múmkin. Sonlıqtan til biliminde sóz jasawdıń leksika-semantikalıq usılı yaǵnıy transpoziciya yamasa konverciya termini keń qollanıla basladı. Konversiya sóz jasaw usıllarınıń bir túri bolıp, ol arqalı bir sóz óziniń quramı hám forması jaǵınan hesh qanday grammatikalıq ózgeriske ushıramay-aq, basqa sóz shaqabına ótip qollanıladı. Sonıń nátiyjesinde jańa mánili sóz payda boladı. Usı tiykarda biz maqalamızda sırtqı formasında hesh qanday ózgerisler bolmaytuǵın, adverbializaciya qubılısınıń ayrım ózgesheliklerin hám onıń izertleniwi

boyinsha toqталıp óttik. Bul qubılıs qaraqalpaq tilinde ónimli qollanǵanlıqtan bunnan bilay elede tereńirek izertlewdi talap etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Пахратдинов К. Абдимуратов Т. Каракалпак тилинде конверсия. Нокис. «Каракалпакстан». 2016.
2. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. Москва-Ленинград, 1960.
3. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинде рәўиш. Нөкис. 1976.
4. Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. Москва, 1962.
5. Абдимуратов Т. Адвербиализация - сөз жасаўдың бир усылы. ӨзРИАҚҚБ Хабаршысы, 2000 №6-7.